

Poder polític i societat a la segona meitat del segle XVIII

per Christian Windler-Dirisio*

El segle XVIII pot ser considerat un període de creixent centralització i burocratització. Les burocràcies de les monarquies absolutes enfortiren la seva posició política i social, no sols davant dels poders feudals sinó també enfront dels monarques; es legitimaren apel·lant als principis de la raó i el bé comú i van prendre, com a defensores dels interessos públics, diferenciar-se de l'esfera privada de la cort.¹

Tanmateix, a Espanya, com a altres zones d'Europa, aquesta visió correspon només a una realitat parcial d'una època, en la qual la burocràcia reial era lluny de ser una força política capaç d'actuar sense fer constants tractes amb altres grups poderosos, com per exemple les *élites* locals i la noblesa senyorial. Si bé l'ideari de la seva política és avui força ben conegut, se sap molt menys sobre com els grups d'individus al marge de la burocràcia reial vivien els canvis de les formes de dominació i de quina manera contribuïen a configurar-les.

Arran d'aquestes reflexions, aquest article, basat en la tesi doctoral de l'autor,² està dedicat a aquesta segona problemàtica, i estudia, des de l'angle municipal —en aquest cas el de la Baixa Andalusia—, les relacions, encara mal conegudes,³ entre les *élites* locals, la noblesa senyorial i la burocràcia reial. Partint de la convicció que la perspectiva local pot aclarir el caràcter de l'absolutisme reformista més enllà de la realitat d'un municipi concret,⁴ es tracta no tan

* Universitat de Basilea, Suïssa.

1. Vegeu J. HABERMAS, *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (Frankfurt del Main 1990; primera edició de 1962), p. 67, i també R. KOSELLECK, *Preussen zwischen Reform und Revolution. Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848* (Stuttgart 1981³; primera edició de 1967), sobre Prússia, on, tanmateix, tot el pes de la burocràcia sembla haver estat força més gran que a Espanya.

2. Christian WINDLER, *Lokale Eliten, seigneurialer Adel und Reformabsolutismus in Spanien (1760-1808). Das Beispiel Niederandalusien* (Stuttgart 1992).

3. Compareu les contribucions de diferents autors sobre aspectes parcials de les relacions entre les *élites* locals i l'estat a M. LAMBERT-GORGES (ed.), *Les élites locales et l'Etat dans l'Espagne moderne du XVIe au XIXe siècle. Table ronde internationale (Talence, 13-15 décembre 1990)* (París 1993).

4. En aquest sentit, alguns treballs recents sobre els poders locals i la Revolució Francesa il·lustren les potencials aportacions dels estudis locals. Al costat d'elements de ruptura revolucionària queda palesa la capacitat de les *élites* locals de controlar i instrumentalitzar els canvis. Vegeu, per exemple, J.-P. JESSENNE, *Pouvoir au village et Révolution. Artois 1760-1848* (Lilla 1987), i P. M. JONES, *Politics and Rural Society. The Southern Massif Central, c. 1750-1880* (Cambridge 1985).

sols de comprovar si determinades mesures es complien, sinó també d'investigar com els diversos grups i individus s'aprofitaven de la política de la Corona. Als municipis, les relacions amb les forces externes constituïen una font de poder, sense que els objectius dels qui les feien valer en la política local haguessin de coincidir amb les intencions dels seus protectors. Com molt bé ha subratllat Giovanni Levi, aquestes estratègies personals contribuïren a configurar de manera duradora la realitat política.⁵

Per tal de comprendre la complexa dinàmica de les relacions entre els municipis i els poders estatals i senyoriaus, aquesta investigació s'ha centrat en dues reformes, amb les quals el Consell de Castella pretenia intervenir en les estructures de poder locals. Combinant l'anàlisi de les estructures i els processos amb la reconstrucció d'experiències i de maneres d'actuar individuals i col·lectives, s'han estudiat les reformes municipals de 1766 i les Reials Societats Econòmiques d'Amics del País, fomentades per la Corona des del 1774.

L'estudi qüestiona l'abast pràctic de la burocratització i de la centralització de l'època de l'absolutisme reformista,^{5bis} i tracta de treure l'entrellat de les relacions institucionals i, en especial, de les informals, mitjançant les quals les *élites* locals i la noblesa senyorial estaven integrades en les estructures de poder de la monarquia. Cal dir, però, que aquestes estructures, encara poc conegudes,⁶ evolucionaren al llarg del període considerat, i es modificaren així els marges d'actuació de les *élites* locals i de la noblesa senyorial. Des de la perspectiva local de la Baixa Andalusia es pretén contribuir al coneixement de l'absolutisme reformista com a possible factor de canvi social, no des de la visió unidireccional d'una pretesa *reforma des de dalt*, sinó insistint en les interaccions entre els diferents grups socials.

Formalment, les reformes municipals de 1766 pretenien que l'exercici del poder polític depengués de la voluntat dels subjectes iguals en drets, en contra dels criteris estamentals i al marge de les institucions municipals existents. Les Societats Econòmiques postulaven als seus estatuts la responsabilitat social dels individus lliurement associats. A partir d'aquestes constatacions es planteja el

5. G. LEVI, *L'eredità immateriale. Carriera di un esorcista nel Piemonte del Seicento* (Torí 1985).

^{5bis} Els treballs d'Hespanha i Clavero han plantejat molt oportunament els límits del control del dret per la monarquia de l'Antic Règim. Des la perspectiva municipal pretenem de contribuir al debat que han creat aquests plantejaments. Compareu A. M. HESPANHA, *As vésperas do Leviathan, Instituições e poder político. Portugal-séc. XVII* (Lisboa 1986), 2 vols.; IDEM., *La gracia del Derecho. Economía de la cultura en la Edad Moderna* (Madrid 1994); B. CLAVERO, *Institución política y derecho; acerca del concepto historiográfico de «Estado Moderno»*, «Revista de Estudios Políticos», núm. 19 (1981), ps. 43-57; IDEM., *Tantas personas como Estados. Por una antropología de la historia europea* (Madrid 1986).

6. La investigació històrica s'ha centrat en el caciquisme de la segona meitat del segle XIX i principis del XX, mentre que quasi bé no s'han estudiat els bàndols de l'Antic Règim i les formes d'integració d'aquests en les estructures de poder de la monarquia. Els treballs de Pérez Picazo i Lemeunier sobre la regió de Múrcia —per exemple, M. T. PÉREZ PICAZO; G. LEMEUNIER, *Formes du pouvoir local dans l'Espagne moderne et contemporaine: des bandos au caciquisme au royaume de Murcie (XVe-XIXe siècles)*, dins A. MACZAK (ed.), *Klientelssysteme im Europa der Frühen Neuzeit* (Munic 1988), ps. 315-341, i M. T. PÉREZ PICAZO, *De regidor a cacique: Las oligarquías municipales murcianas en el siglo XIX*, dins P. SAAVEDRA i R. VILLARES (eds.), *Señores y campesinos en la Península Ibérica, siglos XVIII-XX* (Barcelona 1991), vol. I, ps. 16-37— han estat un dels pocs punts de referència d'aquesta investigació sobre la Baixa Andalusia.

problema de les possibles interaccions entre la política de l'absolutisme reformista i la formació d'un espai públic on es reunien els súbdits com a ciutadans, emancipant-se de la seva adscripció estamental.⁷

En comptes de pressuposar un exercici del poder polític en el sentit que s'atribueix a la Il·lustració, com ho impliquen els desassenyats conceptes d'*absolutisme il·lustrat* o *despotisme il·lustrat*,⁸ cal preguntar-se potser si la política de la Corona afavoria, en determinats àmbits, formes discursives de comunicació i en quines condicions podia produir-se aquest procés, que comportava un risc de radicalització política, contrari als objectius del reformisme ministerial, orientat cap a una racionalització de l'ordre constituït. Per als funcionaris reformistes, la Il·lustració no era el principal esperó de les seves actuacions, però sí alguna cosa més que un simple mitjà; es tractava d'una de les fonts d'una política que pressuposava que el poder de la Corona es basava en la prosperitat dels súbdits. L'absolutisme reformista espanyol, igual que l'alemany, estava arrelat en tradicions reformistes més antigues, les dels arbitristes dels segles XVI i XVII.

La intenció de l'autor no és fer un repertori d'idees abstractes i *descobrir* de manera determinista el seu paper en els orígens de la revolució liberal, sinó estudiar aquells llocs on, a la segona meitat del segle XVIII, podien haver-se practicat formes de convivència incompatibles amb la societat estamental, sense que aquesta incompatibilitat s'hagi expressat sempre de manera explícita.⁹

El canvi de les formes de comunicació és només un aspecte d'uns processos de transformació que per la seva complexitat no es poden caracteritzar fàcilment de manera global, tal i com ho evidencia cada cop més la investigació històrica.¹⁰ Per això pretenem contribuir des d'un camp concret —el de les relacions entre les *élites* locals, la noblesa senyorial i la Corona, estudiades en les seves implicacions municipals— al coneixement de les dinàmiques internes de les societats de la segona meitat del segle XVIII.

7. E. MANHEIM, *Aufklärung und öffentliche Meinung. Studien zur Soziologie der Öffentlichkeit im 18 Jahrhundert* (Stuttgart-Bad Cannstatt 1979²; primera edició de 1933); J. HABERMAS, *op. cit.* Sobre l'evolució del lèxic corresponent a *ciutadà*, *burgès*, i altres termes, a Alemanya, França i Anglaterra, vegeu R. KOSELLECK, U. SPREE i W. STEINMETZ, *Drei bürgerliche Welten? Zur vergleichenden Semantik der bürgerlichen Gesellschaft in Deutschland, England und Frankreich*, dins H. -J. PUHLE (ed.), *Bürger in der Gesellschaft der Neuzeit. Wirtschaft-Politik-Kultur* (Göttingen 1991), ps. 14-58, i compareu-lo amb M. RIEDEL, *Bürger, Staatsbürger, Bürgertum*, dins *Geschichtliche Grundbegriffe* (1972), vol. 1, ps. 672-725. L'existència d'una obra de referència, semblant a aquesta darrera, sobre el lèxic polític i social espanyol constitueix una veritable necessitat.

8. La història de la societat (*Gesellschaftsgeschichte*) alemanya ha començat a adoptar el terme menys explícit d'*absolutisme reformista* (*Reformabsolutismus*), com ho ha fet, per exemple, H. -U. WEHLER (ed.), *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, vol I, *Vom Feudalismus des Alten Reiches bis zur Defensiven Modernisierung der Reformära, 1700-1815* (Munic 1987). Al nostre parer, aquest terme també s'adequa millor a la realitat espanyola, perquè es refereix a una modalitat d'exercici del poder polític inseparable del context del *Settecento riformatore* —títol d'una obra de F. VENTURI (Torí 1969 i ss.)—, sense haver estat, com a tal, il·lustrada.

9. R. HALÉVI, *Les origines intellectuelles de la Révolution Française: de la maçonnerie au jacobinisme*, dins É. FRANÇOIS (ed.), *Sociabilité et société bourgeoise en France, en Allemagne et en Suisse, 1750-1850* (París 1986), ps. 183-201. Habermas crida l'atenció sobre la importància d'un espai públic literari, i en primer moment apolític, com a camp d'exercici d'un raonament públic (J. HABERMAS, *op. cit.*, compareu la p. 88 i les ps. 90-107).

10. R. VIERHAUS (ed.), *Frühe Neuzeit - frühe Moderne? Forschungen zur Vielschichtigkeit von Übergangsprozessen* (Göttingen 1992); aquest volum reuneix estudis sobre diferents aspectes dels processos de transformació dels segles XVII, XVIII i XIX.

Per tal de poder respondre les preguntes plantejades, va ser necessari limitar l'estudi a un petit nombre de municipis. Triant la Baixa Andalusia s'ha escollit una àrea geogràfica situada al centre de les preocupacions reformistes de l'època i on la noblesa senyorial disposava de considerables ressorts de poder.

A causa de la gran polarització entre pobres i rics, la Baixa Andalusia fou reconeguda al segle XVIII com una regió amb una problemàtica social particularment greu. Així mateix, els regnes de Còrdova i Sevilla formaren part de les regions on la senyoria nobiliària va ser especialment important, ja que prop d'un 70% de les terres de conreu estaven sota la seva jurisdicció. Les pretensions de la noblesa senyorial i les dels notables rics s'enfrontaren durament, en especial als municipis de certa importància.

La investigació es centra en municipis sota la senyoria del duc de Medinaceli, com a duc d'Alcalá de los Gazules, marquès de Comares i marquès de Priego, respectivament, i pren com a punt de comparació una ciutat de reialenc, Jerez de la Frontera. Mentre els municipis de senyoria estudiats se situen a l'interior de la Baixa Andalusia rural, la ciutat de Jerez estava orientada cap a la badia de Cadis, i condicionada en gran mesura pel comerç d'exportació cap a les colònies i cap a altres ports europeus. A Jerez, aquesta especialització estava fonamentalment centrada en el comerç de vins, en el qual els forasters tenien un paper clau com a propietaris de bodegues i cases de comerç.

En la selecció dels municipis va influir l'estat de conservació dels fons documentals. La problemàtica plantejada exigia que les investigacions s'orientessin cap als arxius senyorials i municipals. L'arxiu de la casa ducal de Medinaceli a Sevilla reunia les condicions apropiades per a la realització del projecte. En aquest dipòsit es varen consultar sobretot les correspondències de les comptadores de la casa a Montilla (Còrdova) i Sevilla, les quals es troben en un excel·lent estat de conservació, tot i que resten pendents de classificació i d'inventariació. Les correspondències de les administracions nobiliàries contenen moltes informacions confidencials, i reflecteixen les interrelacions institucionals i informals entre el poder local i els poders superiors, estatals i senyorials, d'una manera força directa. Paral·lelament, es consultaren les actes municipals, els expedients de les eleccions de diputats i procuradors del Comú, els repartiments d'impostos, els padrons i el cadastre del marquès d'Ensenada dels municipis triats per a l'estudi. Aquesta informació dels arxius senyorials i municipals fou completada amb la dels fons de la Reial Cancelleria de Granada, del Consell de Castella, de les Societats Econòmiques de Madrid, Sevilla i Osuna, i de l'arxiu del bisbat de Cadis.

De l'anàlisi d'aquesta documentació se'n pot extreure una imatge força matissada d'un segle XVIII suposadament centralitzador, que hauria deixat poca autonomia als municipis. L'evolució política fou molt més multiforme del que una certa tradició historiogràfica ha afirmat, tot insistint en la contribució de l'absolutisme a la racionalització i a la centralització de les estructures de poder. El municipi del segle XVIII seguia dotat, a la pràctica, d'una àmplia autonomia.¹¹

A la segona meitat del segle XVIII, malgrat les tendències cap a una burocrà-

11. La tendència a basar-se més en l'estudi de les normes legals que en l'anàlisi de les pràctiques quotidianes, de la qual el treball d'A. HIJANO PÉREZ —*El pequeño poder. El municipio en la*

tització més gran, l'exercici del poder polític seguia depenent de manera molt estreta dels lligams de fidelitat personal. Les reformes de l'administració territorial, promogudes per la Corona —en particular l'establiment de les Intendències—, van ampliar sens dubte l'àmbit de la dominació burocràtica, però no pretengueren intervenir directament als municipis, sinó augmentar l'efectivitat de la burocràcia perifèrica com a mitjancera del patronatge reial i ministerial, creant així les condicions per a una intensificació de les relacions de clients entre les *élites* locals i la Corona, que completarien les dèbils estructures burocràtiques.¹²

Tant la introducció dels diputats i del síndic procurador del Comú com el foment de les Societats Econòmiques havien de facilitar, a nivell local, l'organització dels qui es veien exclosos del poder municipal i donar-los així la possibilitat de cercar la protecció de la Corona, integrant-los de manera més intensiva en les clientele de la burocràcia reial.¹³

L'engegada de les reformes municipals i el procés de fundació de les Societats Econòmiques confirmaren el gran pes de les estructures de tipus patrimonialista, malgrat l'enfortiment dels elements burocràtics. En general, les reformes limitaren el poder dels regidors que exercien oficis alienats de la Corona, com propietaris, tinentes dels propietaris o nomenats pels senyors, i contribuïren a ampliar les clientele reials a les ciutats de reialenc, governades per consells perpetus, i a l'àmbit senyorial, on la Corona no disposava d'agents burocràtics permanents.

Aquests teixits de clients estaven vinculats a les instàncies superiors de la Cort a través de diferents mitjancers, no sempre integrats a la burocràcia reial. La protecció immediata de la burocràcia madrilenya i de la Sociedad Económica Matritense només fou eficaç excepcionalment.¹⁴ Si bé és cert que a la Baixa Andalusia algunes Societats Econòmiques d'Amics del País foren creades sota els auspicis directes dels intendents,¹⁵ d'altres gaudiren del suport de dignataris

Corona de Castilla: siglos XV al XIX (Madrid 1992)— n'es un recent exponent, mena a negar aquesta vitalitat multiforme dels poders locals. Un particular interès mereixen certs treballs d'antropologia, com el de R. BEHAR —*Santa María del Monte. The Presence of the Past in a Spanish Village* (Princeton 1986), ps. 123-264—, que evidencia la capacitat d'adaptació i l'autonomia d'una comunitat rural del nord de la Península als segles XIX i XX; basats en la solidaritat dels veïns, tant el Consell obert com els aprofitaments comunals van sobreviure fins i tot a les lleis de l'estat liberal del segle XIX.

12. Sobre la França del segle XVII, S. KETTERING ha mostrat de manera exemplar a *Patrons, Brokers and Clients in Seventeenth-Century France* (Nova York/Oxford 1986) aquest ús de les relacions de patronatge com a mecanisme d'integració política. Sobre el sud de França, vegeu J.-F. DUBOST, *Absolutisme et centralisation en Languedoc au XVIIe siècle (1620-1690)*, «Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine», núm. 37 (1990), ps. 369-397. W. BEIK, *Absolutism and Society in Seventeenth-Century France. State Power and Provincial Aristocracy in Languedoc* (Cambridge 1985), ha evidenciat el profit que els notables d'aquesta regió sabien treure de les seves relacions amb la Corona. Sobre els sistemes clientelars a l'Edat Moderna, compareu les contribucions aplegades a A. MACZAK (ed.), *Klientelssysteme im Europa der Frühen Neuzeit* (Munic 1988).

13. H. L. ROOT, *Peasants and King in Burgundy. Agrarian Foundations of French Absolutism* (Berkeley/Los Angeles/Londres 1987), analitza com a Borgonya la burocràcia reial defensava al segle XVIII els drets de les comunitats pageses enfront dels notables i dels senyors, per tal d'enfortir la seva pròpia posició.

14. Per exemple, en el cas de la Societat de Aguilar de la Frontera, el director de la qual era soci de la Matritense.

15. A finals dels anys setanta, l'intendent de Còrdova va intentar, amb un èxit limitat, suscitar la fundació de Societats a la majoria dels municipis importants d'aquest regne.

eclesiàstics o dels senyors jurisdiccional. Així, a la diòcesi de Cadis, el bisbe va tenir un paper decisiu en el foment de les Societats Econòmiques, ja que es va interessar no tan sols per la seva fundació, sinó també per les seves activitats, tot incentivant-les econòmicament i, sobretot, amb el prestigi del seu càrrec.

A alguns pobles de senyoria (Osuna, Baena i Cabra), el senyor aprofità la Societat Econòmica per a assegurar millor el seu poder. Així, a Osuna, la Reial Societat Econòmica d'Amics del País no era un instrument de la Corona, sinó del senyor. Entre la casa ducal i la Societat Econòmica existia una relació de patronatge, la contrapartida de la qual era la fidelitat dels socis al seu senyor i protector. Fomentant la Societat Econòmica, la casa ducal donava suport a una facció oposada al consell municipal, amb el qual mantenia relacions sovint molt tibants. Així, la casa d'Osuna intentava compensar la debilitat relativa de la seva posició institucional.

La mateixa burocràcia reial fou estructurada en part per obligacions de tipus personal.¹⁶ Les administracions i els tribunals reials sovint procedien tenint més en consideració les persones implicades que no pas uns objectius racionals. Es pot observar, doncs, una irritant contradicció entre la pràctica, d'una banda, i el discurs de les lleis i els tractats escrits per autors afins a la burocràcia reial, de l'altra.

A la pràctica, la *centralització* del segle XVIII consistia principalment en l'extensió progressiva, per la burocràcia reial, d'aquestes xarxes de relacions personals. Així, els funcionaris reials van aconseguir d'imposar, de manera cada cop més eficaç, els seus interessos individuals i col·lectius.

Tot i que la imatge d'un poder reial que estava promovent una política decididament contrària a la noblesa senyorial¹⁷ no es corresponia amb la realitat d'un estat que continuava essent *monàrquic-senyorial*¹⁸ i que no va atacar frontalment les bases materials del poder de la noblesa senyorial,¹⁹ sí que es pot observar la clara tendència de la burocràcia reial a consolidar la seva autoritat enfront dels senyors.²⁰ La Corona va intensificar, en particular per raons fiscals, el seu control

16. J.-M. SCHOLZ, *Rendre justice. Éléments pour une histoire contemporaine de l'espace judiciaire espagnol*, «Mélanges de la Casa de Velázquez», núm. 25 (1989), ps. 355-379. J.-M. SCHOLZ, *Ami als Belohnung. Eine spanische Justizkarriere am Ende des Ancien Régime*, «Ius Commune. Zeitschrift für Europäische Rechtsgeschichte», núm. 18 (1991), ps. 51-147. Segons Scholz, les normes legals no van determinar, a finals de l'Antic Règim, les carreres del personal judicial. Les relacions familiars i la posició social i política varen prevaler per sobre de la formació i l'experiència professional.

17. S. de MOXÓ, *La incorporación de señoríos en la España del Antiguo Régimen* (Valladolid 1959).

18. Segons la fórmula encunyada per Maravall per a la monarquia del segle XVII: J. A. MARAVALL, *Poder, honor y élites en el siglo XVII* (Madrid 1989²; primera edició de 1979), p. 196.

19. Compareu els textos següents: A. DOMÍNGUEZ ORTIZ, *El ocaso del régimen señorial en la España del siglo XVIII*, dins A. DOMÍNGUEZ ORTIZ, *Hechos y figuras del siglo XVIII español* (Madrid 1973), ps. 56-60; A. DOMÍNGUEZ ORTIZ, *Sociedad y Estado en el siglo XVIII español* (Barcelona 1984, primera edició de 1976), ps. 431-437 i 443-453; P. RUIZ TORRES, *Los señoríos valencianos en la crisis del Antiguo Régimen: una revisión historiográfica*, «Estudis d'Història Contemporània del País Valencià», núm. 5 (1984), ps. 29-34, i I. ATIENZA HERNÁNDEZ, *Aristocracia, poder y riqueza en la España moderna. La casa de Osuna, siglos XV-XIX* (Madrid 1987), ps. 354-356.

20. Creiem que no és adequada la descripció de les relacions entre la noblesa senyorial i la Corona com a «aliança implícita [...] entre la noblesa i el Règim borbònic», que fa J. M. TORRAS I RIBÉ, *Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808)* (Barcelona 1983), ps. 208-220.

sobre les senyories, i els tribunals reials van rebre les demandes dels vassalls amb més benevolença, i examinaren amb més cura el fonament dels drets senyoriais; tanmateix, només excepcionalment van procedir a la reincorporació de senyories a la Corona. La burocràcia reial obligà a la noblesa senyorial a reconèixer el seu predomini, encara que continués concedint un ampli marge de maniobra a les seves senyories.

Els funcionaris reials sovint s'estimaven més posar-se, *de facto*, al servei de la noblesa senyorial, emprant el pes dels seus càrrecs per a negociar avantatges personals. En aquest sentit, és particularment revelador el cas dels intendants, que en general eren considerats com els funcionaris més eficaços de l'administració territorial de l'absolutisme reformista.²¹ Per això s'ha dedicat en aquest estudi una especial atenció a les relacions de la casa de Medinaceli amb els intendants.

En col·laboració amb l'agent de la Casa a Còrdova, els comptadors de Montilla havien d'intentar integrar l'intendent d'aquesta ciutat en la clientela de la casa ducal. Cada nou intendent era visitat i complimentat amb regals per un representant del duc. Segons una consulta del comptador de Montilla al duc de Medinaceli, escrita el 1786, calia continuar aquesta pràctica per tal d'evitar que el nou intendent s'ofengués:

«y siendo preciso [...] le hayan informado de lo que la Casa ha practicado con los anteriores Intendentes, [...] es muy factible [...] extrañe esta novedad, por lo que V. E. me ordenará [...] lo que fuere su voluntad; pues [guixat: ahora más bien que nunca, se necesita el favor del Intendente] en todos tiempos, es utilísimo [...] tener tomado este Puerto, a cualquiera costa que sea.»²²

Els intendants eren per a la casa de Medinaceli un factor d'incertitud, sense que això impedís necessàriament que aquesta imposés les seves regalies. Els intendants de Còrdova protegiren només temporalment els oponents de l'administració ducal. Si bé és cert que per als súbdits els intendants encarnaven el patronatge de la Corona, sovint l'administració ducal aconseguia que, com a contrapartida a certs avantatges personals, els intendants reials exercissin el seu càrrec en benefici de la Casa.

La presència personal de l'interessat o dels seus apoderats, que s'havien d'ocupar de les relacions amb els jutges i el personal subaltern, era un factor decisiu per a seguir amb èxit un assumpte a les Intendències, Audiències i Cancelleries.²³ Com totes les grans cases nobiliàries, la ducal de Medinaceli disposava d'equips d'agents, advocats i procuradors a tots els tribunals on sovint es tractaven negocis que afectaven els seus interessos.

21. Vegeu F. ABBAD i D. OZANAM, *Les intendants espagnols du XVIIIe siècle* (Madrid 1992), en particular la p. 32.

22. Archivo Ducal de Medinaceli (ADMC), *Contaduría de Montilla*, (sense classificar). Carta (esborrany) de Joaquín de San Martín, comptador de Montilla al duc (1-II-1786).

23. Aquestes xarxes de relacions entorn dels tribunals no han rebut l'atenció que mereixen per la seva cabdal importància en la tramitació de tots els expedients. Els treballs d'història social de l'administració en la línia de Molas Ribalta (entre els quals es pot citar P. MOLAS RIBALTA, (ed.), *Historia social de la administración española. Estudios sobre los siglos XVII y XVIII*, Barcelona 1980), tot i el seu mèrit pel que fa al coneixement dels orígens socials i de les carreres dels jutges de les audiències i les cancelleries, aporten poca informació sobre aquesta altra problemàtica. El mateix es pot constatar a propòsit dels estudis sobre els intendants de F. ABBAD i D. OZANAM, *op. cit.*

D'acord amb els advocats, l'agent recaptava informacions sobre l'estat dels plets i dirigia les oportunes instàncies a les escrivanies, als oficis de relators i a altres llocs, per tal d'aconseguir que fossin despatxats aviat i de manera favorable. A més de dur a terme els tràmits legals pertinents, l'agent de plets havia de tenir cura, sobretot, de les relacions personals amb els jutges, els fiscals, els relators i els escrivans.

La casa de Medinaceli s'escarrassà per a crear, mitjançant diverses reformes administratives, les condicions adients que permetessin de cuidar més eficaçment les relacions informals dins de la burocràcia reial i a les seves senyories, i d'introduir mecanismes més expeditius de recaptació de les seves rendes.²⁴

Les amenaces que pesaven sobre la senyoria jurisdiccional van dur la casa de Medinaceli a establir una distinció més clara entre les seves administracions privades i les institucions jurisdiccionals. La implantació d'una política de reformes centrada en les administracions privades va posar aquestes en condicions de funcionar de manera independent del control formal de les institucions públiques. Després de l'abolició de les senyories a la primera meitat del segle XIX, aquest entramat seguia funcionant a la Baixa Andalusia en benefici dels antics senyors.²⁵

Les administracions privades de la casa de Medinaceli estaven organitzades al segle XVIII segons un esquema jeràrquic ben definit. Gràcies a la seva administració a Madrid, a les seves comptadores, a les seves majordomies i als seus agents als principals tribunals, la casa de Medinaceli disposava d'una àmplia xarxa de relacions recolzada en un marc institucional.

Els reglaments establien clarament la jerarquia de les diferents administracions i subordinaven els majordoms als comptadors encarregats de supervisar-los. Els comptadors a Montilla, Lucena i Sevilla, i els majordoms als pobles, eren els principals mitjancers entre l'administració ducal central, a Madrid, i les *élites* locals. Podien prendre poques decisions per ells mateixos, però a través de les seves consultes al duc influïen de manera decisiva en tots els assumptes. Els comptadors eren també els caps informals dels alcaldes majors, ja que aquests darrers depenien d'ells en tots els aspectes de la seva carrera. Així, a la pràctica, l'administració privada, encarregada en particular de la gestió econòmica, estava per sobre de la jurisdicció regida, formalment, per la legislació general del regne.

Abans de les reformes, la casa ducal acostumava a confiar les seves administracions locals a persones adscrites al seu cercle, reclutades entre les *élites* locals i els clients dels poderosos. A les majordomies de menys importància es va mantenir aquest tipus d'administració, basada en una relació clientelar entre la Casa i

24. Pel que fa a altres administracions nobiliàries, vegeu les següents obres. Sobre la reforma de les administracions de la casa d'Arcos al Regne de València, des de la perspectiva de les rendes senyorials: P. RUIZ TORRES, *Señores y propietarios. Cambio social en el sur del País Valenciano, 1650-1850* (València 1981), ps. 275-306. Sobre l'evolució de les administracions de la casa d'Osuna a Andalusia (segles XVI-XIX): I. ATIENZA HERNÁNDEZ, *op. cit.*, ps. 127-131 i 318-327. Sobre la casa de l'Infantado: A. CARRASCO MARTÍNEZ, *El régimen señorial en la Castilla moderna: Las tierras de la casa del Infantado en los siglos XVII y XVIII* (Madrid 1991), ps. 85-211, 264-334 i 657-710.

25. Vegeu A. M. BERNAL, *La lucha por la tierra en la crisis del Antiguo Régimen* (Madrid 1979), ps. 99-105, i I. ATIENZA HERNÁNDEZ, *op. cit.*, ps. 363-364.

un poderós local. No obstant això, durant el segle XVIII s'observa a tots els nivells una clara professionalització del personal administratiu, cercant el servei incondicional al senyor i la neutralitat envers les diferents faccions locals. Segons un informe del comptador de Montilla del 1788, el duc era servit millor pels majordoms que no podien prestar fiances, però que ja havien exercit altres ocupacions i que per a la seva subsistència depenien de la Casa. El que més comptava era la competència professional, la discreció i la manca d'arrelament als pobles on anaven destinats.²⁶

Els empleats de les comptadores estaven sotmesos a constants trasllats, que podien dur-los per tota la Península. Aquest nou tipus de funcionari nobiliari vivia d'un sou fix, completat amb diferents prestacions, que contribuïen a donar al funcionari una gran seguretat material i enfortien les relacions de client entre ell i el seu senyor. Entre les prestacions amb valor simbòlic i afectiu cal destacar, per exemple, els regals de Nadal i les ajudes de cost, que es pagaven en cas d'un naixement o com a contribució a les despeses de l'enterrament dels empleats morts. Però era materialment més important el fet que, en cas de malaltia, la Casa pagava el metge i els remeis; així mateix, els dependents jubilats rebien un *situado*.

La tendència a la professionalització del personal administratiu implicava una profunda modificació de les relacions de la Casa amb els seus vassalls, i causava el descontentament dels qui sol·licitaven ocupació, ja que veien frustrades les seves aspiracions professionals, però també el dels poderosos, que constataven així la pèrdua d'un dels seus ressorts de poder. D'altra banda, la creació d'un cos de funcionaris menys dependent de les *élites* locals feia possible una més gran neutralitat de la Casa en els conflictes interns dels pobles, cosa que constituïa un avantatge fonamental, ja que les dissensions locals acostumaven a implicar la casa ducal.

Tot i que les antigues lleialtats van anar perdent força, la casa ducal va mostrar una notable capacitat d'adaptar-se a les noves condicions socials. Si es comparen les seves reformes administratives amb les que va dur a terme la Corona, es pot veure un clar paral·lelisme entre ambdues. Les reformes administratives de la casa de Medinaceli donen la imatge d'una aristocràcia capaç d'ajustar-se al canvi de les formes de dominació política i de mantenir la seva influència, malgrat la pèrdua progressiva dels seus privilegis legals.

L'eficàcia de les administracions de la casa de Medinaceli va reduir, a la segona meitat del segle XVIII, la pèrdua d'influència que es derivava de les limitacions imposades tant a la jurisdicció senyorial com a la participació directa en les instàncies de decisió de la monarquia.²⁷ La seva àmplia xarxa de relacions va permetre sovint a la casa ducal de neutralitzar els intendants, les audiències i les cancelleries.

Les administracions ducals intervenien també amb èxit en les eleccions de diputats i procuradors del Comú, i feien escollir els veïns propers a la Casa. El mecanisme que es considerava més adequat per a influir en les eleccions no era

26. APMC, *Contaduría de Montilla* (sense classificar). Carta (esborrany) de José Mariano Rodríguez de Mora, comptador de Montilla, al duc (Montilla, 2-IV-1788).

27. I. ATIENZA HERNÁNDEZ (*op. cit.*, ps. 164-171 i 197-233) subestima el marge de manobra pràctic dels jutges de la senyoria i de la noblesa senyorial que els nomenava.

la seva falsificació oberta per l'alcalde major; l'administració ducal, per tal d'evitar els recursos als tribunals reials, s'estimava més emprar procediments més discrets, formalment legals o la il·legalitat dels quals fos difícil de provar.²⁸

No obstant això, l'intent d'imposar de manera més conseqüent els drets senyorials i d'introduir mecanismes més expeditius de recaptació de les seves rendes agreujava els conflictes amb les *élites* locals. Els plets subsegüents, en part molt llargs, obligaven a tenir més en consideració les pretensions de les *élites* locals. Si bé és cert que fins el 1808 la casa de Medinaceli va aconseguir, en general, d'impedir importants limitacions dels seus drets (amb excepcions notables, com la reincorporació de Lucena), l'increment de les despeses destinades a satisfer les clientele locals de la Casa i a finançar els plets —cosa de la qual es queixaven en particular els agents als tribunals— degué reduir el benefici comptable de les reformes administratives.²⁹

Per a caracteritzar aquestes reformes de la noblesa senyorial és més adient evitar els conceptes *reacció senyorial* o *feudal*. Si bé és cert que la casa de Medinaceli també va intentar treure profit de les seves competències jurisdiccionals, les reformes es centraren en les administracions privades, en la qual cosa es perfilava la integració de l'aristocràcia —com a *élite* terratinent— en una societat de notables.³⁰ Davant dels privilegis estamentals, va predominar cada cop més la

28. Des de la perspectiva de les economies senyorials, B. YUN CASALILLA, *Consideraciones para el estudio de la renta y las economías señoriales en el reino de Castilla (s. XV-XVIII)*, dins E. SARRASA SÁNCHEZ i E. SERRANO MARTÍN (eds.), *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (ss. XII-XIX)* (Saragossa 1993), vol. 2, ps. 11-45 subratlla la importància de les relacions existents en diferents àmbits entre els veïns i les administracions senyorials, més enllà de les facultats formals del senyor. Compareu B. YUN CASALILLA, *Vasallos y señores en el marquesado de Cuéllar: Relaciones sociales, aprovechamiento de recursos y gestión señorial a fines del Antiguo Régimen*, dins P. SAAVEDRA i R. VILLARES (eds.), *Señores y campesinos en la Península Ibérica, siglos XVIII-XX* (Barcelona 1991), vol. 1 ps. 239-260.

29. L'estudi de la hisenda de la casa de Medinaceli als segles XVIII i XIX encara és per fer.

30. Tot i refusant les posicions extremes d'A. J. MAYER (*The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War*, Nova York 1979), la persistència i la capacitat d'adaptació de les aristocràcies europees al segle XIX no s'ha de subestimar. Una visió més diferenciada es pot trobar en: *Les noblesses européennes au XIXe siècle. Actes du colloque organisé par l'École Française de Rome* [Roma, 21-23 de novembre de 1985] (Roma 1988); A. VON REDEN-DOHNA i R. MELVILLE (eds.), *Der Adel an der Schwelle des bürgerlichen Zeitalters, 1780-1860* (Stuttgart 1988); H. -U. WEHLER (ed.), *Europäischer Adel 1750-1950* (Göttingen 1990). Fins i tot dins d'Espanya és absolutament necessari establir diferències segons la regió. A València, contràriament a allò que va succeir a la Baixa Andalusia, l'alta noblesa senyorial va perdre els seus drets territorials, basats aquí en la jurisdicció, com a conseqüència de l'abolició de les senyories (P. RUIZ TORRES, *La aristocracia en el País Valenciano: la evolución dispar de un grupo privilegiado en la España del siglo XIX*, dins *Les noblesses...*, op. cit., ps. 140-147; compareu amb P. RUIZ TORRES, *Señores y Proprietarios...*, op. cit., ps. 371-391 i 394-397). No obstant això, València i potser també Catalunya foren les excepcions en un procés que, en general, obligà la noblesa senyorial a adaptar-se a condicions socio-polítiques noves, sense ser expropiada (vegeu A. GARCÍA SANZ, *Crisis de la agricultura tradicional y revolución liberal (1800-1850)*, dins A. GARCÍA SANZ i R. GARRABOU (eds.), *Historia agraria de la España contemporánea*, vol. I, *Cambio social y nuevas formas de propiedad (1800-1850)*, Barcelona 1985, ps. 39-50 i 92-99). Els propietaris dels delmes, dels terços delme, de les alcabales i els jurobereren títols de deute públic, admesos pel seu valor nominal per a l'adquisició de béns nacionals (R. ROBLEDO HERNÁNDEZ, *Desamortización y Hacienda pública en algunos inventarios de grandes terratenientes*, dins A. GARCÍA SANZ i R. GARRABOU (eds.), *Historia agraria...*, vol. I, ps. 401-415; E. CANALES, *Diezmos y revolución burguesa en España*, dins A. GARCÍA SANZ i R. GARRABOU, op. cit., ps. 270-274). Encara que l'alta aristocràcia a penes va adquirir terres desamortitzades, podia

relació econòmica entre el propietari i el colon. A llarg terme, aquesta evolució va crear a la Baixa Andalusia la base perquè les *élites* locals i la noblesa senyorial reconeguessin els seus interessos comuns enfront dels pagesos sense terres.

Al segle XVIII, el municipi no va quedar reduït a una simple entitat administrativa, sinó que va subsistir com un espai polític que funcionava a la pràctica segons unes regles pròpies. Fora dels pobles de reialenc, les intervencions directes de la burocràcia reial seguien essent esporàdiques. Malgrat la limitació legal de les seves competències i d'un control més intensiu de la Corona, els municipis conservaren una molt considerable autonomia.

Tot i que les *élites* locals integraven els impulsos externs en les seves mateixes estratègies polítiques, cal tenir sempre en compte que la Corona i les *élites* locals perseguïen sovint objectius diferents. Aquestes darreres no eren tan sols simples instruments —víctimes o beneficiàries— de la política de la Corona, sinó que contribuïen de manera decisiva, des del seu àmbit de poder, a determinar les realitats polítiques. Els contactes directes dels vassalls amb el rei, amb la burocràcia reial i amb els senyors jurisdiccionals i els seus administradors a Madrid eren poc freqüents. Per això, les *élites* locals aprofitaven el seu paper de mitjanceres entre l'àmbit municipal i els poders externs, per tal d'augmentar així el seu poder al municipi.

Des de la perspectiva municipal, les tendències centralitzadores semblen processos mutus. L'exercici del poder polític suposava la capacitat de comprendre els actes administratius escrits i d'intervenir en ells. Als grans municipis agraris de la Baixa Andalusia, dominats per pagesos hisendats o grans arrendataris, el creixent pes de la burocràcia estava obrint un camí de mobilitat social, que no depenia directament de l'origen estamental o dels recursos econòmics. Per tant, guanyaren influència i poder individus que coneixien el dret, però, sobretot, les pràctiques de la burocràcia reial, que tenien do de gents i que eren capaços de fer-se amb els poderosos i de tenir cura de les relacions socials.³¹

Les reformes municipals van contribuir a enfortir la posició d'aquests grups, perquè eren els que millor podien dur a terme la tasca d'establir relacions entre el municipi i la Corona, encomanada als diputats i procuradors del Comú. Al costat dels pagesos rics van ser escollits advocats, escriptors, apotecaris i altres, que en part depenien materialment de protectors rics i que, tanmateix, podien influir de manera decisiva en la política municipal gràcies als seus coneixements, la seva experiència i la seva habilitat.

Les reformes municipals i les Societats Econòmiques oferien noves possibilitats d'actuació a aquests grups socials en ascens. Tot prescindint de qualsevol distinció estamental, les reformes municipals igualaren, formalment, en la vida

en canvi utilitzar els títols de deute públic per a liquidar una part dels propis deutes. Amb la venda dels béns seents, dels drets i del deute públic rebut com a indemnització, la casa de Medinaceli va aconseguir de reduir la càrrega dels seus deutes, que el 1873 equivalien només al 8% del patrimoni (A. BAHAMONDE MAGRO, *Crisis de la nobleza de cuna y consolidación burguesa (1840-1880)*, dins L. E. OTERO CARVAJAL i A. BAHAMONDE MAGRO (eds.), *Madrid en la sociedad del siglo XIX*, vol. I, Madrid 1986, ps. 333 i 335-337).

31. Vegeu G. LEVI, *op. cit.*, p. 122.

política local, nobles i plebeus, confirmant així la facultat de la Corona de regular les possibilitats de mobilitat dins de la societat estamental. Tot i que aviat s'estengueren els conflictes, a llarg terme aquestes noves possibilitats van contribuir a desactivar les tensions entre els notables —burgesos i nobles.

Aquest procés no va suposar la victòria de les burgesies de l'Antic Règim sobre els poders feudals, sinó la fusió, sovint molt conflictiva, de grups de diferent origen estamental —burgesos i nobles—, en noves *élites* suprastamentals,³² que en un primer moment acceptaven encara la funció reguladora de la mobilitat social que exercia la monarquia absoluta, de la qual, a mig terme, s'anaven distanciant.³³

Aquesta constatació no ha de conduir a subestimar la importància dels canvis relacionats amb la Revolució liberal. Les nostres investigacions no ens permeten compartir les tesis de Herr, el qual insisteix excessivament en la continuïtat de les estructures de l'Antic Règim.³⁴ Contràriament, el present estudi confirma que darrere d'una aparent continuïtat es produïren, ja al segle XVIII, canvis força rellevants de les estructures³⁵ i dels valors socials. El concepte d'*hidalguia* es va anar transformant de manera decisiva,³⁶ i a escala local es dibuixaren els trets d'una societat de notables, en la qual el prestigi estamental es basava no tant en els privilegis hereditaris, sinó cada cop més en la posició econòmica³⁷ i en determinades qualificacions personals relacionades amb la mitjanceria entre els municipis i els poders superiors. Si es reunien aquestes condicions, l'accés a la *hidalguia* era molt més fàcil del que poden fer-nos creure les restrictives normes legals.

32. Quan Fontana (J. FONTANA, *La quiebra de la monarquía absoluta. 1814-1820*, Barcelona 1983⁴; primera edició de 1971, p. 393; J. FONTANA, *La crisis del Antiguo Régimen 1808-1833*, Barcelona 1983²; primera edició de 1979, ps. 48-49), destaca que la transició de la societat feudal al nou ordre burgès —«una revolución burguesa que apenas fue revolución y cambió muy pocas cosas»— es va fer dins el marc d'un pacte entre l'aristocràcia terratinent i la burgesia, reconeix implícitament que la noció de la burgesia com a classe revolucionària contribueix ben poc a entendre un procés de canvi controlat pels propietaris burgesos i nobles.

33. La discussió sobre la interpretació de la Revolució Francesa com a revolució burgesa ha aportat elements fonamentals per a una revisió de la consagrada imatge de la burgesia com a classe revolucionària. Vegeu T. C. W. BLANNING, *The French Revolution: Aristocrats versus Bourgeois?* (Basingstoke 1987); W. DOYLE, *Origins of the French Revolution* (Oxford 1985, primera edició de 1980); F. FURET, *Le catéchisme révolutionnaire*, dins F. FURET, *Penser la Révolution Française* (Paris 1978, editat per primer cop el 1971); C. LUCAS, *Nobles, Bourgeois and the Origin of the French Revolution*, «Past and Present», núm. 60 (1973), ps. 84-126.

34. R. HERR, *Spain*, dins D. SPRING (ed.), *European Landed Elites in the Nineteenth Century* (Baltimore 1977), ps. 98-126; R. HERR, *Rural Change and Royal Finances in Spain at the End of the Old Regime* (Berkeley/Los Angeles/Londres 1989).

35. P. SCHMIDT, *Die Privatisierung des Besitzes der Toten Hand in Spanien. Die Säkularisierung unter König Karl IV in Andalusien (1798-1808)* (Stuttgart 1990), ps. 138-154, 174-175, 178-179, 189 i 191-192, ha demostrat que al Regne de Sevilla amb la desamortització de Godoy ja es produïren importants canvis en la distribució de la propietat.

36. Vegeu, sobre Espanya, I. A. A. THOMPSON, *Neo-Noble Nobility: Concepts of Hidalguia in Early Modern Castile*, «European History Quarterly», núm. 15 (1985), ps. 391-395 i 398-399, i sobre França, A. JOUANNA, *Die Legitimierung des Adels und die Erhebung in den Adelsstand in Frankreich (16.-18. Jahrhundert)*, dins W. SCHULZE (ed.), *Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität* (Munic 1988), ps. 176-177.

37. Vegeu M. T. PÉREZ PICAZO i G. LEMEUNIER, *Formes du pouvoir...*, op. cit., ps. 476-484. La noció de *burguesia agrària*, tal com l'empra, per exemple, Bernal, no sembla adient per a referir-se a aquestes *élites*, en part integrades per velles famílies *hidalgas*, com ho reconeix el mateix autor esmentat (A. M. BERNAL, op. cit., ps. 63-67, 97-123 i 332-335).

Des de la perspectiva local, la *hidalguia* sembla un concepte dinàmic, fonamentat, sobretot, en el reconeixement pels altres veïns. La debilitat de l'estat deixava un marge molt més gran a les dinàmiques socials, més del que ens permeten suposar la legislació i la pràctica dels tribunals. En aquest sentit, la política nobiliària de l'absolutisme reformista, obrint la *hidalguia* al mèrit i a la propietat, confirmava i alhora encoratjava uns canvis socials que ja s'estaven produint.

L'estudi de l'extracció social dels diputats i els procuradors del Comú mostra, en comparació amb els regidors, una proporció més elevada de persones reclutades entre els veïns de l'estat general, tot i que la majoria també gaudia d'un cert *status* econòmic i social. Tanmateix, aquestes diferències socials se salvaren mitjançant relacions personals de caràcter vertical. Si en comptes de comparar els qui ocupaven els càrrecs, es comparen els caps dels bàndols rivals, el resultat és diferent: aleshores es pot veure que, a les senyories de la Baixa Andalusia rural, l'oposició entre els regidors i els diputats i procuradors del Comú no es basava principalment en les diferències d'extracció social.

A la regió de Cadis i Jerez de la Frontera, la situació era molt diferent. Allà els comerciants aprofitaven les noves possibilitats d'accedir al poder polític i la notabilitat que aquest comportava. En aquesta zona, la coincidència de factors econòmics, polítics i culturals havia fet néixer una oposició clarament articulada entre burgesos i nobles. Als ports de la badia de Cadis i al seu *Hinterland* el comerç oferia oportunitats d'ascens econòmic poc habituals. A Jerez de la Frontera, els nous rics controlaven la comercialització dels productes agrícoles, en particular l'emmagatzematge i el comerç de vi. Les tensions dins de la societat de Jerez s'accentuaren pel fet que la major part dels comerciants venien de fora: es tractava de catalans i *montañeses* del nord de la Península, però, per sobre de tot, d'estrangers, francesos i anglesos.

Els regidors perpetus reaccionaren davant l'amenaça del seu predomini econòmic i polític amb mesures d'exclusió estamental, que volien «*establecer Cuerpo separado de la masa común*», segons el que el fiscal de la Reial Audiència de Sevilla va informar el 1799.³⁸ Durant la primera meitat del segle XVIII, l'Ajuntament de Jerez de la Frontera va obtenir, com també ho féu el de Cadis, un estatut de noblesa, que va excloure els tributadors de l'exercici de les regidories. L'alienació de les regidories i de les juraderies, tal com era habitual als municipis de reialenc, dificultava també l'accés dels comerciants —nous rics— al poder polític i a la notabilitat que anava lligada a l'exercici d'aquests oficis, la qual cosa provocà una crisi de mobilitat social i durs enfrontaments entre les *élites* rivals.

Tot i que força comerciants van aconseguir prestigi estamental, es van anomenar *hidalgos*, van adquirir un títol i, en alguns casos, una senyoria, les limitades possibilitats d'ascens estamental no es corresponien amb l'abast de la mobilitat econòmica. Com a conseqüència d'això, s'articulà una clara oposició entre nobles i burgesos, ja que aquests darrers, apel·lant a les seves qualitats personals superiors, pretenien participar com a ciutadans en l'exercici del poder polític. En aquest sentit és significativa una carta dirigida el 1780 pels comissaris electors de Jerez de la Frontera al Consell de Castella:

«*La segunda clase de gentes se compone de los labradores, y hacendados cose-*

38. Archivo Histórico Nacional (AHN), *Consejos*, llig. 1709-9, fol. 74 r./v. (Sevilla, 4-III-1799).

cheros de granos, vinos y aceite, que es el único tráfico desta Ciudad, comerciantes destas especies por mayor y menor, y mercaderes de lanas, lienzos y sedas, todas personas honradas, de buena opinión y fama, loable conducta, y arreglados procedimientos, que en estas virtudes p[or] lo general exceden a la primera clase [és a dir, als consells perpetus], sin que ésto necesite de más prueba que la notoriedad, por lo cual han recaído las elecciones de diputados y síndico desde su creación en los individuos desta clase.»³⁹

Aquests veïns, conscients de la seva posició socio-econòmica, van aprofitar les possibilitats de participació i lliure associació que els oferien les reformes municipals i el foment de les Societats Econòmiques per la Corona. Aquestes noves estructures obertes, creades per la monarquia, van ser interpretades de molt diverses maneres dins de la burocràcia reial i de la Real Sociedad Económica Matritense, i també als municipis de la Baixa Andalusia.⁴⁰

Tot llegint alguns documents inspirats per la burocràcia reial, com la *Industria popular*, publicat per iniciativa de Campomanes o els *Estatutos* de la Real Sociedad Económica Matritense de Amigos del País, es dedueix que les formes organitzatives previstes corresponen, amb certes reserves, a allò que es pot considerar característic d'una societat il·lustrada: l'associació lliure —impulsada, però no ordenada per la Corona—, la responsabilitat conjunta dels socis en la societat i en l'estat, la igualtat dels socis i l'elecció dels oficials.⁴¹

La recepció d'aquest projecte d'associacions il·lustrades es limitava a petits grups. Entre aquests es trobaven funcionaris reials com Jovellanos i militars com el basc Manuel de Aguirre, però també el censor de la Matritense, José de Guevara Vasconcelos, que en els seus informes defensava, tot i que amb certes contradiccions, un projecte de Societats Econòmiques que permetés la lliure associació de ciutadans capaços d'assumir responsabilitats en la societat. Guevara

39. AHN, *Consejos*, llig. 767-22, 1ª peça, fol. 57r. Carta dels comissaris electors de Jerez de la Frontera al Consell de Castella (Jerez de la Frontera, 20-vi-1780).

40. En la seva anàlisi de les estructures internes de les Societats del Regne de Granada, J. J. CASTELLANO CASTELLANO —*Luces y reformismo. Las Sociedades Económicas de Amigos del País del Reino de Granada en el siglo XVIII* (Granada 1984), ps. 179-180— ha cridat l'atenció sobre el procés d'elaboració dels estatuts.

41. Després d' E. MANHEIM (*op. cit.*), J. HABERMAS (*op. cit.*) ha subratllat el paper de les associacions il·lustrades en el procés de formació d'un espai públic, caracteritzat per la igualtat dels particulars, per la conversió en problemes d'aspectes que fins aleshores no havien estat contestats, i per la seva apertura. Sobre les associacions del segle XVIII fora d'Espanya, vegeu, entre altres: T. NIPPERDEY, *Verein als soziale Struktur in Deutschland im späten 18. und frühen 19. Jahrhundert. Eine Fallstudie zur Modernisierung*, dins T. NIPPERDEY, *Gesellschaft, Kultur, Theorie. Gesammelte Aufsätze zur neueren Geschichte* (Göttingen 1976), ps. 174-205; O. DANN, *Die Anfänge politischer Vereinsbildung in Deutschland*, dins U. ENGELHARDT, V. SELLIN, H. STUKE (eds.), *Soziale Bewegung und politische Verfassung. Beiträge zur Geschichte der modernen Welt* (Stuttgart 1976), ps. 197-232; O. DANN (ed.), *Lesegesellschaften und bürgerliche Emanzipation. Ein europäischer Vergleich* (Munic 1981); R. VIERHAUS (ed.), *Deutsche patriotische und gemeinnützige Gesellschaften* (Munic 1980); U. IM HOF, *Das gesellige Jahrhundert. Gesellschaft und Gesellschaften im Zeitalter der Aufklärung* (Munic 1982); U. IM HOF i F. de CAPITANI, *Die Helvetische Gesellschaft. Spätaufklärung und Vorrevolution in der Schweiz*, 2 vols. (Frauenfels/Stuttgart 1983); É. FRANÇOIS (ed.), *op. cit.*; R. VAN DÜLMEN, *Die Gesellschaft der Aufklärer. Zur bürgerlichen Emanzipation und aufklärerischer Kultur in Deutschland* (Frankfurt del Main 1986); H. REINALTER (ed.), *Aufklärungsgesellschaften* (Frankfurt del Main 1993).

Vasconcelos acostumava a insistir en el caràcter *democràtic* del govern de les Societats Econòmiques. Amb aquest argument refusava tant les limitacions d'accés a la condició de soci numerari, basades en criteris estamentals exclusius, com la concentració de les competències en juntes particulars.

En la política del Consell de Castella confluïren només temporalment la Il·lustració i l'absolutisme reformista. Destacats il·lustrats ocuparen posicions d'influència dins la burocràcia reial, però seria un error confondre Il·lustració i reformisme ministerial. Dins l'esmentada burocràcia reial predominava una visió de les relacions entre la Corona i les *élites* locals, segons la qual les Reials Societats Econòmiques d'Amics del País i la introducció de diputats i procuradors del Comú elegits pels veïns eren els mecanismes per a enfortir el poder de la Corona, establint relacions informals amb les *élites* locals i debilitant el control exclusiu de determinades faccions sobre els governs locals.

La política de la Corona per a millorar així les seves mateixes possibilitats d'intervenció va trobar els seus límits en la por que provocaren les perjudicials conseqüències dels conflictes oberts dins dels municipis. A la pràctica, la burocràcia reial no fou capaç d'imposar una política de reformes coherent.

Quan les *élites* locals disposaven dels mitjans necessaris per tal d'assegurar-se la protecció de la burocràcia reial, eren possibles situacions sorprenents i a voltes contradictòries. Així, Alonso Valenzuela y Valle —un dels pagesos *hidalgos* més rics d'Aguilar de la Frontera, capità de les Milícies Provincials, algtzuir major del Sant Ofici i cavaller *maestrante* de la Real Maestranza de Ronda— va aconseguir, gràcies a les seves excel·lents connexions, la protecció de la Sociedad Económica Matritense i del Consell de Castella per a la Societat que ell fundà, concebuda i emprada com a instrument per a ampliar el seu poder polític.

Teòricament, les reformes municipals s'havien d'aplicar igual a tots els municipis. Tanmateix, a la regió de Cadis-Jerez de la Frontera, la burgesia mercantil va aconseguir que la Corona ampliés força les reformes, més enllà del que estava previst en la legislació general, augmentant les facultats dels diputats i introduint a Cadis, a El Puerto de Santa María i a Puerto Real, regidors electes, a més dels perpetus. Aquestes concessions anaven destinades a apagar el descontentament de la burgesia mercantil, que a causa de l'alienació de les regidories de les ciutats de reialenc havia vist obstaculitzat el seu accés al poder polític.

A Jerez es va debatre també el projecte de Societat Econòmica independent, integrada per socis iguals en drets, il·lustradora i no servidora dels qui governaven. El 1785, un veí anònim de Jerez de la Frontera, vinculat als comerciants de vi de la ciutat, va fer aquesta afirmació sobre els intents de supeditar la Societat Econòmica al corregidor i a l'ajuntament: «*se convierte ésta en cuerpo nulo y servidor del Corregidor y Ayuntamiento, en lugar de ser ilustrador de los que gobiernan; por ser así de su Instituto.*»⁴² En aquest, com en altres textos, s'expressa la consciència d'un grup econòmicament poderós de comerciants a l'engròs i a la menuda i de pagesos, que qüestionaven el poder polític als regidors perpetus nobles. Així podem seguir com en el cas de Jerez el projecte de Societat Econò-

42. M. RUIZ LAGOS de CASTRO (ed.), *Tareas de la Sociedad Económica de Amigos del País de Jerez de la Frontera (1833-1860)*. Edició crítica del Manuscrito Riquelme (Jerez de la Frontera 1974), p. 86.

mica va desencadenar un debat públic sobre la relació entre el ciutadà i les autoritats constituïdes.

Al voltant de la Societat Econòmica de Jerez es pot percebre una destacada i precoç presa de consciència liberal, que finalment va ser la causa de la seva dissolució durant els anys de la Revolució Francesa. En una memòria redactada entre el 1788 i el 1790, un dels fundadors de la Societat, prevere liberal, culpava de la decadència econòmica de la ciutat de Jerez l'injust predomini dels privilegiats, i exigia el tempteig dels oficis perpetus i la lliure elecció dels *Veinticuatro* i *Jurados* i legitimava la resistència contra una llei que no s'adequava als criteris de la raó.⁴³ Arran dels esdeveniments revolucionaris a França, l'actitud tolerant envers els socis liberals es convertí en repressió contra tots els sospitosos de simpatitzar amb la Revolució.

Les Societats Econòmiques dels pobles de senyoria, fora d'aquesta zona, reproduïen formes de comunicació de la societat estamental, no tan sols en els esborranys dels seus estatuts, sinó també en el seu funcionament. Les modificacions dels estatuts imposats per la Corona no van impedir que, a la pràctica, les decisions fossin preses per una petita *élite*, al marge dels socis comuns; poderosos caps d'un bàndol van passar a dominar les Societats Econòmiques, i es van legitimar amb la protecció de la Corona. Aquesta mena d'instrumentalització de les Societats era un argument sovint emprat pels seus adversaris.

Les juntes públiques anuals d'aquestes societats tenien una funció semblant a la dels actes públics de les confraries i les germandats. Aquestes juntes no eren un espai de debat públic, sinó que assenyalaven un *status* social.⁴⁴ La data de la seva celebració, la presència de l'element sagrat, l'entorn espacial, l'assistència de dignataris seculars i eclesiàstics, les allocucions i el simbolisme dels gestos (per exemple, en la distribució dels premis) servien per a representar el *status* superior de les Societats i dels individus que les integraven. En aquestes ocasions, es presentaven com a patrons del comú, conscients dels seus deures. Segons aquesta imatge, les Societats protegien les activitats de foment, com a mitjanceres del patronatge reial i gràcies a les iniciatives dels seus socis.

Les Societats Econòmiques mantenien sovint relacions conflictives amb les confraries i les germandats. En els casos estudiats en detall no s'enfrontaven dos models de comunicació diferents, sinó xarxes de relacions concurrents però qualitativament semblants. Així, a Aguilar de la Frontera (Córdoba), en fundar-se la Societat, el seu primer director, Alonso Valenzuela y Valle, gaudia d'una posició dominant però no incontestada a l'Hermandad de la Caridad, la més important del poble i que controlava l'Hospital de la Caridad i les seves obres pies. La Societat Econòmica es va fer més important quan, l'any després de la seva fundació, el cap del bàndol oposat, l'escrivà de l'Ajuntament, va privar el seu director de la posició predominant que ostentava a l'Hermandad de la Caridad. Davant d'aquest fet, el director de la Societat Econòmica va voler controlar, amb el projecte d'una Casa de Misericòrdia, totes les obres pies de caritat que es feien

43. *Memoria* de Felipe FERNÁNDEZ. Vegeu també: AHN, *Consejos*, llig. 1638-25. Ofici de Miguel María Panés y Pabón, marquès de Villapanés, al governador del Consell de Castella (Jerez de la Frontera, 5-X-1790).

44. Corresponen força bé al model de l'espai públic representatiu, tal i com l'analitza J. HABERMAS, *op. cit.*, ps. 60-63.

al poble. Cal situar, doncs, la Societat i la germandat en el context de la lluita entre dos caps de bàndol, el poder polític dels quals es basava en el seu pes econòmic i en les seves relacions dins i —en part també— fora del municipi. Els dos bàndols s'organitzaven en Congregaciones del Santo Rosario, i el seu *status* es palesava en el luxe dels guarniments de les esglésies i de les processons. Segons l'aleshores comptador del duc de Medinaceli a Montilla, quan les dues congregacions es trobaven als carrers s'arribaven a treure les pistoles i les espases.⁴⁵

Les raons que expliquen el contrast entre les senyories de la Baixa Andalusia rural i la regió de Cadis-Jerez de la Frontera són bàsicament quatre: la menor difusió de les idees de la Il·lustració, una més reduïda mobilitat econòmica, un accés més fàcil al poder polític i, per últim, l'existència d'un bloqueig més petit de les vies d'ascens estamental. Les administracions senyorials maldaven per fer de mitjanceres entre les *élites* rivals i integrar-les dins les estructures de la senyoria, nomenant els seus membres per a les regidories. La participació en el poder local facilitava alhora el reconeixement d'algú com a *hidalgo*, gràcies a la possibilitat d'intervenir en la confecció dels padrons o en la redacció de les proves d'*hidalguia* i també a la notabilitat que conferia l'exercici de les regidories. Aquesta obertura i adaptabilitat va permetre la integració dels nous rics als pobles de senyoria de la Baixa Andalusia, contribuï a reduir les tensions entre les *élites* locals i afavorí la seva cohesió com a grup dominant, el poder del qual estava basat en les activitats agràries i en la seva capacitat de fer de mitjancer entre el municipi i els poders externs.

Malgrat aquestes reserves, tant les Societats Econòmiques com les reformes municipals van contribuir en general al desenvolupament de noves formes de comunicació entre els ciutadans. Particular importància va tenir el fet que les reformes municipals obliguessin les *élites* polítiques de tots els municipis a familiaritzar-se, ni que fos només per a anul·lar els seus efectes, amb les formes d'elecció per sufragi de tots els veïns contribuents. Tot i que les *élites* locals havien aconseguit d'impedir, de manera força general, que la nova legislació tingués efectes immediats, la legitimitat del seu poder es va mesurar i contestar des d'aleshores fent referència a aquesta legislació.

Als municipis de senyoria que s'han estudiat, els conflictes ocasionats per les eleccions de diputats i procuradors del Comú van ser, en general, disputes entre notables. Per això les participacions electorals no foren sovint gaire altes, i els remarcables increments en la participació només van tenir lloc en conjuntures polítiques molt especials, en particular quan els conflictes entre les *élites* locals o entre aquestes i les administracions senyorials s'agreujaren. En aquests casos, les faccions implicades acostumaven a mobilitzar de manera més activa les seves clientele. També es va poder registrar una participació electoral més alta quan l'autoritat dels notables estigué debilitada. Aquesta situació va tenir lloc en molts municipis durant les primeres eleccions del 1766, tot i que els avalots d'aquell any van tenir poques repercussions a la Baixa Andalusia. La pretensió del Consell de Castella de canviar les estructures del govern municipal va fer néixer dubtes sobre la legitimitat de l'ordre polític existent.

45. ADMC, *Contaduría de Montilla* (sense classificar). Carta (esborrany) de José Mariano Rodríguez de Mora, comptador de Montilla, al duc de Medinaceli (Montilla, 21-VII-1790).

Si bé la burocràcia reial no va tenir durant el segle XVIII una política decididament senyorial, sí que va pretendre integrar els pobles de senyoria —espais polítics subordinats, però, a la pràctica, dotats d'una gran autonomia— dins les naixents estructures estatals. Aquest procés de centralització no fou el resultat d'una simple imposició des de dalt, sinó d'una constant interacció entre el centre i la perifèria.

Amb reformes com, per exemple, la introducció dels diputats i procuradors del Comú o el foment de les Reials Societats Econòmiques d'Amics del País, la burocràcia reial es presentava a les senyories com una font de patronatge, que debilitava la cohesió de les clientele senyorials. Les reformes van col·laborar a l'enfortiment de les clientele de la Corona als pobles de senyoria, on aquesta no disposava d'agents burocràtics permanents. Tant les mesures reformistes com la pràctica administrativa i jurídica facilitava a les *élites* locals dels pobles de senyoria la possibilitat d'organitzar-se independentment del senyor, i pressionar, mitjançant els recursos als tribunals reials, sobre l'administració senyorial.

L'ús del patronatge com a mecanisme d'integració política implicava la renúncia de la burocràcia reial a exercir un poder immediat i el reconeixement de l'autonomia *de facto* dels seus clients a l'àmbit municipal. Com que les relacions amb els poders externs eren també un element de poder dins del municipi, sense que això signifiqui que els objectius de les *élites* locals coincidien necessàriament amb els de la Corona, les reformes municipals i la fundació de Societats Econòmiques van tenir efectes molt diferents segons els municipis. Les *élites* locals feien de mitjanceres i instrumentalitzaven les actuacions de la burocràcia reial en benefici propi. Amb la protecció que rebien de la Corona pressionaven els senyors; tot multiplicant els plets als tribunals reials, disputaven els drets senyorials.

El gran nombre de plets durant la segona meitat del segle XVIII i començaments del XIX palesa que les relacions entre les *élites* locals i la noblesa senyorial estaven canviant. Al costat de plets sobre determinats drets senyorials també hi va haver cada cop més plets en els quals estava en joc la mateixa jurisdicció. Fins i tot allà on la jurisdicció senyorial no va ser posada en dubte, es van cercar canvis en l'ordenació del govern municipal, com per exemple la reintroducció d'alcaldes ordinaris, la limitació del mandat dels regidors o el dret de l'ajuntament sortint a fer una proposta per al nomenament dels seus successors.

Seria un error fixar-se només en el resultat final d'aquests plets; però un plet inacabat després de molts anys de tramitació no té per això menys importància. El que s'observa sovint és l'ús dels plets com a forma de pressió en les transaccions extrajudicials entre les *élites* locals i els senyors. Per als notables dels pobles de senyoria de la Baixa Andalusia, la competència entre patrons —la burocràcia reial i la noblesa senyorial— era força avantatjosa. El seu objectiu era aprofitar les reformes promogudes per la Corona per tal de modificar en benefici propi les relacions amb la noblesa senyorial, caracteritzades pels forts antagonismes i també per l'existència d'interessos comuns.

Molts plets antisenyorials tingueren el seu origen en conflictes locals. A la segona meitat del segle XVIII, aquelles faccions que en comparació amb les seves rivals es creien relegades pel senyor es podien organitzar amb més facilitat fora

de les institucions controlades pel senyor, i fer força, mitjançant els recursos als tribunals, sobre l'administració senyorial.⁴⁶

A la correspondència de les administracions andaluses de la casa de Medina-celi es multiplicaren les al·lusions a la creixent hostilitat dels tribunals reials envers la noblesa senyorial. L'administració ducal es ressentia de les dificultats que trobava per a defensar els drets de la Casa. D'una banda, podia confiar menys en les seves relacions dins dels tribunals, i, d'una altra, les *élites* de les senyories establien relacions més eficaces fora del municipi i defensaven amb més èxit les seves pretensions davant del seu senyor. El 1807, l'agent del duc de Medinaceli a Granada va resumir així la seva inquietud davant aquests problemes:

«No he podido descubrir la causa de faltar unos a sus promesas, desentenderse otros de la razón y just[ici]a q[u]e ellos mismos contestaron, olvidarse alg[un]os de obseq[ui]os recibidos, y no apreciar otros las ofertas más generosas, y exorbitantes q[u]e hice; pero sí entiendo q[u]e el sistema del día generalm[en]te adoptado es el de destruir los privilegios y regalías de los S[eñor]es Grandes, llevados los q[u]e así opinan del entusiasmo de q[u]e cuando no p[o]r sí, al menos sus depend[ien]tes son unos déspotas, q[u]e tiranizan los pueblos y esclavitan [sic] a sus vasallos.»⁴⁷

Els plets sobre els drets senyorials permetien als jutges i als fiscals dels tribunals anar modificant progressivament al seu favor les relacions amb l'alta noblesa senyorial. Així enfortien la seva posició en una societat en la qual el poder polític estava basat en bona mesura en obligacions de caràcter personal.

Per la seva banda, articulament els seus interessos també fora del municipi, les *élites* locals contribuïen de manera activa a definir les noves realitats estatals. Entre les famílies més actives a la política local de finals de l'Antic Règim en destaquen algunes que van tenir un rellevant paper a la política nacional dels segles XIX i XX, com per exemple els Alcalá Zamora de Priego de Córdoba.

El fet que els anys que van del 1808 als anys trenta del segle XIX es considerin com el final d'una època i el començament d'una altra fa difícil reconèixer aquests elements de continuïtat, però també l'abast dels canvis que es produïren abans del 1808. En aquest sentit, les discussions sobre la interpretació de la Revolució Francesa han estat més fructíferes i han mostrat, d'una banda, importants elements d'interrupció de l'Antic Règim al segle XIX i, de l'altra, l'inici, a partir del segle XVIII, de la fusió de grups de diferent origen estamental, burgesos i nobles, en noves *élites* suprastamentals.

46. L'esquema simplificador d'«unos enfrentamientos de los municipios como un todo, contra los señores», proposat per Bernal per a la Baixa Andalusia anterior al Trienni (A. M. BERNAL, *op. cit.*, ps. 63-66), no resisteix l'anàlisi de les polítiques municipals. Sobre aquesta mateixa problemàtica vegeu també S. CALATAYUD, *Señores y campesinos en la Península Ibérica, siglos XVIII-XX*, «Noticiario de Historia Agraria», núm. 5 (1993), ps. 197-204.

47. ADMC, *Contaduría de Montilla* (sense classificar). Carta de José Faustino Gómez, agent del duc de Medinaceli a Granada, a Andrés de Ugarriza, comptador del duc a Montilla (Granada, 4-XI-1807).